

**"רחץ בלילה הראשון שמתה אשתו. אמרו לו תלמידיו: לא לימדתנו רבנו שאכל אסור לרחוץ?
אמר להם: איני כשאר בני אדם, איסטניס אני" (ברכות ב, ו)**

מיהו איסטניסט?

משמעויות שונות נאמרו למהותו של האיסטניס, נלמד עליהן, על מקורה היווני של המילה ועל המציאות הביולוגית המאפשרת את אחד ממובניו של האיסטניס – מצונן.

התפארת ישראל על המשניות (פסחים פרק י' סי' ג' ב'בועז'), ולכן גם את המילה 'איסטניס' (שדרך אגב היא המילה היוונית 'לפציינט' עד היום הזה, כפי שאפשר לראות מתרופות הנמכרות בארץ וכוללות הוראות ביוונית) קשרו עם המילה 'צונן'. כלומר לדעת הרב פרופ' שפס גם אם יש לקשור בין המילה איסטניס למילה העברית 'צונן', הרי שזה רק מעין 'דרש' למילה שמקורה הוא יווני ודאי. יתכן גם ש'דרש' זה בא כדי להצדיק שינוי משמעות בשימוש העברי במילה ביחס לשימוש המילה במקורה היווני, ויש להוסיף על דברי הרב פרופ' שפס שיתכן מאוד כי הרמב"ם עצמו ידע על המקור היווני של המילה ובכל זאת ביכר את ה'דרש' העברי, שאולי היה נראה לו גם מתאים יותר למשמעות השימוש במונח זה אצל חז"ל.

ה'איסטניס' מופיע במספר הקשרים בדברי חז"ל, הוא בעל מזג (נפשי או גופני, תלוי בפירוש המונח) מיוחד, ולכן שונה דינו משאר בני האדם בכמה עניינים הלכתיים.

פירוש המילה איסטניסט

בפירוש משמעותו של 'האיסטניס' שבדברי חז"ל נאמרו מספר הסברים. רש"י (ברכות טז ע"ב ד"ה 'רחץ') מסביר שהאיסטניס הוא מעונג ומפונק. מוסף הערוך פירש שזו מילה יוונית שפירושה איש חלש ומזג רע. רש"י אינו מסביר מהו מקור המילה, אך נראה שגם הוא סבור שמקור המילה אינו עברי. הרמב"ם בפירושו למשנתו נוקט הסבר אחר. לדבריו איסטניס הוא מי שגופו מצונן.

הרמב"ם מסביר שאיסור הרחיצה לאבל המוזכר במשנה הוא בחמין, ובגלל רגישותו לקור התירו לאיסטניס לרחוץ בחמין. אולם המעניין בדברי הרמב"ם הוא המקור למילה 'איסטניס', שהוא, לדבריו, מקור עברי. "נגזר מצינה, אף על פי שנכתב בסמ"ך, וזה מצוי הרבה בשפות" (פירוש המשנה לרמב"ם ע"פ תרגום הרב קאפח).

הרב פרופ' דוד שפס, פרופסור להיסטוריה וללשון של יוון העתיקה באוניברסיטת 'בר אילן', כתב לי כי "המילה איסטניס היא ללא ספק המילה היוונית ἀσθενής (asthenes), 'חלש, חולני'. לצורת המילה אין שום קשר. הוא מורכב מן השורש -σθεν- (sthen) שפירושו 'חזק', ואלפא בהתחלה ששוללת את משמעות השורש (אותה אלפא שמוצאים במילים כמו 'אתאיסט', 'ללא-אל' [מ'תאוס' = אל] או 'אנונימי', 'ללא-שם' [מ'אנומה' = שם]). אבל דרכם של חכמינו ז"ל הייתה 'לגיייר' את המילים האלה, כפי שכתב

הרב פרופ' שפס סבור כי התחקות אחר משמעותה המקורי של המילה היוונית לא יוכל לעזור לנו בבואנו לדייק בפסיקה ההלכתית, לומר כי על מקרה מסוים דיברו חז"ל ולא על מקרה אחר: "חלילה ללמוד מזה נפקא מינה להלכה, משני טעמים:

1. כשחז"ל 'ייהדו' מילים לועזיות, אין לנו מקור -- עד כמה שידוע לי -- שהקפידו לעשות כן בצורה שישקף דקדוקים הלכתיים; ומאידך,
2. כשמילה עוברת משפה לשפה, היא יכולה לקבל משמעות אחרת: המילה 'טייף', למשל, פירושה באנגלית 'סרט' והיא מכנה את הסרט המגנטי שבתוך הקסטה, ואולם בעברית 'טייף' הוא שם של המכשיר ה'קורא' את הקסטה. המילה יכולה לקבל אפילו משמעות הפוכה מן המשמעות המקורית (זה יכול לקרות גם בשפת המקור, כפי שקרה בשנים האחרונות לביטוי 'חבל על הזמן') -- ולכן כמו שאי אפשר לומר שחכמינו התכוונו להדביק למילה משמעות חדשה, גם אי אפשר לומר שלמילה עצמה הייתה אותה משמעות בלשון הקודש שהייתה לה בשפת המקור. כל מה שאפשר לומר בנידון דידן הוא שבמשנה ובגמרא, אין צורך להניח ל'איסטניס' משמעות שונה ממשמעותה הפשוטה ביוונית, 'אדם חלש וחולני'. עד כאן דברי הרב פרופ' שפס.

תחושות חום וקור

כעת נפנה להבנת המציאות הביולוגית בה עוסק הרמב"ם המסביר את המילה 'איסטניס' בהקשר של 'צינה'. ננסה

הלילה הראשון דאורייתא והשאר דרבנן. לעומתם יש הסבורים (תוס' ורא"ש) שאין כלל אבלות מן התורה וגם אבלות של היום הראשון היא מדרבנן, אלא שהיא עדיין חמורה יותר (כי לענין אנינות האוסרת אכילת קדשים ומעשר שני האיסור ביום הראשון הוא דאורייתא – ב"ח), ולכן איסטניס ושאר המצטערים אינם יכולים לרחוץ ביום הראשון (לבירור מקיף בשאלה האם אבלות דאורייתא או דרבנן עיין שו"ת משכנות יעקב י"ד עה). השולחן ערוך לא נקט במפורש דעה מסוימת, אולם מאזכרו את מנהג העולם (שצט יג) והסבר הרמ"א שם על כך, וכן מכר שמתיר ליולדת אבלה לרחוץ ואינו מחלק בין יום ראשון לשאר ימים, רוצה הגר"ע יוסף ללמוד (חזון עובדיה אבלות ב עמ' קסג) שהוא פוסק שאבלות כלל אינה מדאורייתא, אף לא ביום הראשון, ולכן אין להחמיר יותר מדי אף באבלות של היום הראשון במקום צער (למשל: רחיצה ליולדת).

היתר רחיצה במקום סכנה או גם במקום צער. רב האי גאון ורבינו חננאל הבינו שאיטניס הוא מקרה שעלול להגיע לידי סכנה ולכן התירו לו¹, אולם רוב הראשונים (רמב"ן, מהר"ם מרטנבורג, רא"ש, תלמידי רבינו יונה וריטב"א, וכן משמע מהירושלמי ברכות סוף פרק ב) סוברים שלא רק במקום סכנה אלא גם במקום צער התירו.

לסיכום: הרחיצה אותה התיר לעצמו רבן גמליאל היא רחיצה בחמין, שאסורה למי שלא איסטניס אפילו במקצת גופו. היתרו של רבן גמליאל בלילה הראשון מתבסס על שיטתו שאבלות בלילה הראשון היא דרבנן בלבד.

בין הפוסקים ישנן מספר שיטות בשאלה האם אבלות מן התורה או מדרבנן.

דעת חלק מהגאונים (ואף דעת רב האי להבנת השלטי גיבורים): אבלות דאורייתא כל שבעה, ואין להקל לאיטניס כלל. דעת רב האי (להבנת הפרישה): אבלות יום ולילה ראשונים דאורייתא, ולאיטניס ניתן להקל רק מהיום השני ואילך.

דעת חלק ניכר מהפוסקים (רי"ף, רמב"ם, מהר"ם מרטנבורג ועוד): אבלות ביום הראשון מדאורייתא אך לא בלילה שאחר כך, ולכן רק בלילה התיר רבן גמליאל.

דעת תוס' ורא"ש: אבלות כל שבעת הימים דרבנן, אך יש להחמיר יותר ביום הראשון (אם כי כשיש צורך גדול אפשר להקל, שהרי גם הוא דרבנן). וכן משמע שסובר השולחן ערוך. היתר האיטניס הוא לדעת רה"ג ור"ח רק כשיש בכך סכנה, אך לרוב הפוסקים אף כשמדובר בצער שאינו מוביל לסכנה.

מקורות:

- אנציקלופדיה תלמודית, איסטניס.
- ד"ר מאיר ברק, מדוע בטמפרטורה מסוימת לאנשים

להבין את דבריו כמכוונים למציאות המוכרת לנו היטב ולפיה יש הבדל בין אדם לאדם, ואף בין אותו אדם עצמו במצבים שונים, ביחס לתחושת הקור והחום באותו מזג אוויר ואף באותו מקום.

תחושת חום וקור אינה אובייקטיבית. היא מושפעת מחום גופו של האדם (ישנם הבדלים קטנים בין טמפרטורות הגוף של בני אדם שונים), מהשדרים שהוא מקבל מה'חיישנים' שנמצאים בעור, מתקינות ההיפותלמוס שבמח ובלוטת התריס, האחראית על חילוף החומרים בגוף.

מערכת ויסות חום הגוף פועלת על ידי העברת שדרים מעצבי החישה שבעור להיפותלמוס שבמח, כשהיפותלמוס שולח שדר לבלוטת התריס להגביר את קצב חילוף החומרים ברגע שהוא מאתר תחושת קור.

תחושות חום וקור נקבעות בעיקר על ידי מצב הכושר הגופני (אנשים בעלי כושר גופני גבוה מצליחים יותר לשמור על טמפרטורת גוף קבועה), אך גם על ידי משקל (השומן מבודד מפני קור), תזונה לא נכונה המשבשת את מערך חילוף החומרים בגוף, נשים מועדות לחוסר פעילות של בלוטת התריס (וכן ישנה השפעה לשינויים הורמונליים בזמן המחזור החודשי או במעבר לתקופת הבלות), בגיל מבוגר ישנה האטה של קצב חילוף החומרים וממילא גם עלולות להיווצר יותר תחושות קור, לחץ ומצב נפשי המאטים את זרימת הדם וגורמים לתחושות קור וכן מחלות שונות (כאלה המשבשות את פעילות בלוטת התריס או סכרת שהלוקים בה עלולים שלא לחוש קור בגלל פגיעה בעצבי החישה שעל העור).

הלכה - רחיצה בחמין

משנה זו מעוררת כמה שאלות בעלות משמעויות הלכתיות. ראשית, איזו רחצה הותרה כאן לאיטניס אבל? לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה המדובר כאן הוא על רחיצה בחמין. הרמב"ם עצמו (הלכות אבל ה, ד) אומר כי לאבל מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן אבל לא את כל גופו, ואילו בחמין אסור לו לרחוץ אפילו מקצת גופו. מחיבור שני המקורות הללו עולה כי לדעת הרמב"ם רבן גמליאל היה צריך לרחוץ חלק מגופו, אולי בגלל לכלוך כלשהו או צער שהיה לו אם לא ירחץ (רע"ב), ואולי כי נזקק לעצם הרחיצה בחמין כדי להתחמם (תוס' יו"ט). אילו הוא היה רוחץ בצונן לא הייתה בכך בעיה, אולם בגלל היותו איטניס=מצונן (הרמב"ם לשיטתו בפירוש איטניס) הוא נאלץ לעשות זאת בחמין, והדבר הותר לו.

אבלות דאורייתא או דרבנן. בגמרא (ברכות טז ע"ב) נאמר כי רבן גמליאל התיר לעצמו רחיצה בחמין בגלל היותו איטניס רק בגלל שהיה זה בלילה שאחר יום הקבורה (או המיתה, לא נכנס לשאלה זו כאן), שאז האבלות ואיסוריה הם מדרבנן בלבד, בעוד שביום הקבורה עצמו איסורי האבלות הם מן התורה וגם לאיטניס לא היו מתירים לרחוץ. זוהי דעת חלק ניכר מן הראשונים (רי"ף, רמב"ם, בה"ג, אור זרוע, מהר"ם מרטנבורג ומרדכי). רב האי גאון (מובא בתורת האדם עמ' קעד ובטור יו"ד שפא) סבור שגם בלילה שאחרי יום הקבורה האבלות היא מדאורייתא (ולשיטתו אין הלכה כרבן גמליאל, וגם לאיטניס ולמצטערים אחרים אסור לרחוץ גם בלילה). הרי"ף (ט ע"ב) מזכיר שיש מרבתינו הסוברים שאבלות דאורייתא כל שבעה. ה'שלטי גיבורים' (שם אות ב) אומר כי זוהי דעת רב האי גאון (כלומר, לשיטתו לא רק הלילה הראשון אסור אף לאיטניס ברחיצה אלא כל שבעת הימים אסורים כי איסורם מן התורה ואין להקל. אולם הפרישה שפא ד סבור שלרב האי רק